

рян, М.М. Шумило]. – К.: Юридична думка, 2012. – 208 с.; *Право соціального забезпечення в Україні: підручник* / [Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін.; за заг. ред. Т.А. Занфірова, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка]. – Х. ФІНН, 2012. – 640 с. **2.** Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 № 3668 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> **3.** Закон України «Про підвищення престижності шахтарської праці» від 02.09.2008 р. № 345 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/345-17>

УДК 349.2

Я. В. СИМУТИНА

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Досліджено роль та значення юридичних фактів у механізмі правового регулювання трудових відносин. Зокрема, розглянуто питання співвідношення юридичних фактів з іншими елементами механізму правового регулювання трудових відносин, а саме правовими нормами та правовідносинами. Проаналізовано функції юридичних фактів трудового права. Визначено, що специфіка трудових і пов'язаних з ними відносин дозволяє виділяти у механізмі їх правового регулювання і такі юридичні факти, які здатні: 1) забезпечувати існування триваючих трудових правовідносин; 2) перешикоджати настанню правових наслідків; 3) анулювати юридичне значення інших фактичних обставин; 4) призупиняти здійснення основних обов'язків і прав суб'єктів правовідносин; 5) відновлювати права та інтереси сторін трудового договору у випадку їх порушення. Зроблено висновок про самостійне значення юридичних фактів як елемента механізму правового регулювання трудових відносин на всіх стадіях правового регулювання.

Ключові слова: механізм правового регулювання, юридичний факт, правова норма, трудові правовідносини, функції юридичних фактів.

Симутина Я.В. Роль юридических фактов в механизме правового регулирования трудовых отношений

Исследованы роль и значение юридических фактов в механизме правового регулирования трудовых отношений. В частности, рассматриваются вопросы соотношения юридических фактов с другими элементами механизма правового регулирования трудовых отношений, а именно с правовыми нормами и правоотношениями. Проанализированы функции юридических фактов трудового права. Установлено, что специфика трудовых и связанных с ними отношений позволяет выделять в механизме их правового регулирования и такие юридические факты, которые способны: 1) обеспечивать существование длящихся трудовых правоотношений; 2) препятствовать наступлению правовых последствий; 3) аннулировать юридическое значение иных фактических обстоятельств; 4) приостанавливать осуществление основных прав и обязанностей субъектов трудовых правоотношений; 5) восстанавливать права и интересы сторон трудового договора в случае их нарушения. Сформулирован вывод о самостоятельном значении юридических фактов как элемента механизма правового регулирования трудовых отношений на всех стадиях правового регулирования.

© СИМУТИНА Яна Володимирівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Ключевые слова: *механизм правового регулирования, юридический факт, правовая норма, трудовые правоотношения, функции юридических фактов.*

Simutina Yana. A role of legal facts is in the mechanism of the legal adjusting of labour relations

The article focuses on the research of role and value of legal facts in the mechanism of the legal adjusting of labour relations. In particular, the questions of correlation of legal facts are examined with other elements of mechanism of the legal adjusting of labour relations, namely with legal norms and legal relationships. The functions of legal facts of labour law are analysed. It is set that the specific of labour and related to them relations allows to distinguish in the mechanism of their legal adjusting and such legal facts that are capable: 1) to provide existence of lasting labour legal relationships; 2) to prevent to the offensive of law consequences; 3) to rescind the legal value of another actual circumstances; 4) to halt realization of basic rights and duties of subjects of labour legal relationships; 5) to restore rights and interests of parties of labour contract in case of their violation. A conclusion is made about the independent value of legal facts as an element of mechanism of the legal adjusting of labour relations at all stages of the legal adjusting.

Key words: *mechanism of the legal adjusting, legal fact, legal norm, labour legal relationships, functions of legal facts.*

Необхідність удосконалення трудового законодавства, підвищення ефективності дії вже існуючих норм права потребує досконалого вивчення ролі юридичних фактів у механізмі правового регулювання. Місце юридичних фактів у механізмі правового регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, їх функції до кінця не вивчені та не розкриті.

Загальновизнано, що правове регулювання становить динамічний процес впливу норм права на суспільні відносини, а механізм правового регулювання – це система засобів, які забезпечують ефективність цього процесу. Отже найчастіше під механізмом правового регулювання розуміють єдину систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини. Якщо у визначенні поняття механізму правового регулювання серед вчених теоретиків на сьогодні немає істотних розбіжностей, то щодо структури цього механізму та включення юридичних фактів як окремого його елемента існують деякі відмінності у поглядах.

Метою цього дослідження є визначення ролі та місця юридичних фактів у механізмі правового регулювання трудових відносин, дослідження їх функцій та шляхів ефективного використання у законодавстві про працю.

Окремі вчені не відносять юридичні факти до самостійних елементів механізму правового регулювання, а розглядають їх лише в якості передумов виникнення правовідносин. Зокрема, Ю.І. Гревцов, досліджуючи проблему форми правовідносин, зазначив, що юридичний факт – це лише необхідна передумова правових відносин і не більше¹. Такої ж позиції дотримувався і М.Г. Александров². Виходячи із стадій правового регулювання, визнаний теоретик права С.С. Алексеев виділяє три основних елементи механізму, які називає підсистемами, а саме: юридичні норми, правовідносини та акти реалізації прав і обов'язків. Юридичні факти, на його думку, не є самостійним елементом механізму правового регулювання, а належать до тієї його підсистеми, ядром якої є правовідносини³. Водночас інші дослідники вважають, що юридичні факти займають самостійне місце серед елементів механізму правового регулювання, без яких не можуть настати жодні правові наслідки⁴. Зокрема, професор П.М. Рабінович за-

значає, що обов'язковими елементами механізму правового регулювання на відповідних стадіях регулювання є: 1) юридичні норми; 2) нормативно-юридичні акти; 3) юридичні факти; 4) юридичні відносини; 5) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків⁵.

За твердженням С.В. Венедіктова, в механізмі правового регулювання трудових відносин слід виділити такі елементи: 1) норма права; 2) правовідношення; 3) акти реалізації прав і обов'язків. На думку вченого, не доцільно вказувати на юридичний факт як самостійний елемент, тому що він є невіддільним від правовідносин, які не можуть виникнути без юридичних фактів⁶. Дійсно, правовідносини не можуть існувати без юридичних фактів, однак не слід забувати, що настання того чи іншого юридичного факту не завжди тягне виникнення правовідносин. Наприклад, досягнення особою 16-річного віку ще не означає виникнення трудових відносин у цієї особи. Тому дозволимо собі не погодитися з позицією шановного дослідника і спробуємо навести аргументи на користь того, що юридичні факти є самостійним елементом у механізмі правового регулювання трудових відносин. Зокрема, про це свідчить, окрім іншого, характер зв'язків юридичних фактів з іншими елементами правового механізму. Так, закріплення юридичних фактів у гіпотезах правових норм – одна із задач правотворення при розробці нормативно-правових актів. Повне та достовірне встановлення юридичних фактів – необхідна умова для застосування правової норми, а отже, юридичні факти пов'язані не тільки з правовідносинами, а й з іншими елементами механізму правового регулювання. Момент, з якого починає діяти цей механізм, пов'язаний з конкретними обставинами соціальної дійсності, які мають юридичний ефект. Тому до його засобів повинні окрім норм права і правовідносин включатися і юридичні факти.

Крім того, роль юридичних фактів не вичерпується лише виникненням, зміною чи припиненням правовідносин. Як зазначає З.Д. Іванова, вони є безпосередньою юридичною підставою виникнення суб'єктивних прав громадян у конкретних правовідносинах, своєрідним засобом переведення правосуб'єктності особи у її суб'єктивне право, по-друге, юридичні факти займають самостійне місце у механізмі правового регулювання, оскільки складають необхідну ланку у переході від державного нормативного регулювання суспільних відносин до індивідуального під нормативного регулювання через передбачені у нормах права суб'єктивні права та кореспондуючі ним обов'язки; по-третє, більшість суб'єктивних прав громадян, (настання яких пов'язане з висловленням цілеспрямованого волевиявлення), виникає в результаті правомірних дій (актів застосування, договорів), які у даному випадку виконують функцію індивідуального регламентатора врегульованих правом суспільних відносин⁷.

При висвітленні питання, яка ж саме роль та значення юридичних фактів в механізмі правового регулювання трудових відносин, не можна оминати увагою функції юридичних фактів. Саме функціональний (структурно-функціональний) підхід, що широко застосовується у юридичній науці, надає можливість дослідити взаємодію різних елементів всередині більш складного утворення, яке розглядається як система, виявити задачі, що виконуються кожним елементом по відношенню до інших елементів та до системи в цілому.

Загально визнано у юридичній науці, що основна функція юридичних фактів у правовому регулюванні, в тому числі і трудових відносин, полягає у забезпеченні виникнення, зміни, припинення правових відносин. Кожний юридичний

факт викликає або правоутворюючі, або правозмінюючі, або правоприпиняючі правові наслідки... Юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретної⁸. Водночас значення цієї функції варто розкрити при її розгляді у широкому контексті, тобто у зв'язку з функціями інших елементів механізму правового регулювання: юридичними нормами та правовідносинами.

Правові норми, в яких міститься загальна модель поведінки суб'єктів, є провідним елементом механізму правового регулювання та встановлюють загальні та обов'язкові правила поведінки учасників суспільних відносин, що знаходяться у сфері правового регулювання. Як слушно зазначила Г.С. Бодерскова, у механізмі правового регулювання нормативна основа відіграє подвійну роль. З одного боку, вона є передумовою виникнення трудових правовідносин (поряд з юридичним фактом і трудовою правосуб'єктністю), а з іншого боку, готує появу нових прав та обов'язків суб'єктів у процесі розвитку цих правовідносин. Так, виконання працівником трудової функції, передбаченої трудовим договором, є підставою для подальшого здійснення ним права на щорічну відпустку та обов'язку роботодавця її надати⁹.

Норми права вміщуються у різних за юридичною силою нормативно-правових актах, не втрачаючи при цьому своєї загальнообов'язковості. Основоположний регулюючий вплив норми права на суспільні відносини полягає в тому, що вона визначає коло суб'єктів, на яких розповсюджується її дія; формулює обставини, коли ці суб'єкти керуються її приписами; розкриває зміст самого правила поведінки; встановлює заходи юридичної відповідальності за порушення вказаних правил.

По відношенню до норми права юридичний факт є зовнішнім явищем, необхідним для виникнення та подальшої трансформації правовідносин, внаслідок чого вказівки, які містяться у нормі на бажану або необхідну поведінку суб'єктів реалізуються, приводяться у дію. У цьому, на думку О.В. Барінова, і полягає важлива роль юридичних фактів перш за все у динаміці трудових правовідносин¹⁰.

Правовідносини виступають другим елементом механізму правового регулювання, який містить конкретну модель поведінки у визначеній соціально-юридичній ситуації. Правовідносини є важливим і необхідним елементом реального життя права. У них загальні, безособові права та обов'язки, закріплені у нормах права, перетворюються у конкретні та взаємопов'язані права та обов'язки індивідуальних суб'єктів. Як вже вказувалося, саме за допомогою юридичних фактів здійснюється перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретної. А.Б. Венгеров підкреслював, що «правовідносини так само як і інші соціальні процеси, мають динамічний характер. Вони живуть соціальним та правовим життям: виникають, змінюються, припиняються... Вирішальну роль при цьому відіграють юридичні факти»¹¹.

Окрім основної функції юридичних фактів, що полягає у здатності породжувати, змінювати та припиняти правовідносини, специфіка трудових і пов'язаних з ними відносин дозволяє виділяти у механізмі правового регулювання і такі юридичні факти, які здатні: 1) забезпечувати існування триваючих трудових правовідносин; 2) перешкоджати настанню правових наслідків; 3) анулювати юридичне значення інших фактичних обставин; 4) призупиняти здійснення основних обов'язків і прав суб'єктів правовідносин; 5) відновлювати права та інтереси сторін трудового договору у випадку їх порушення. У зв'язку з цим, на нашу дум-

ку, можна говорити про існування відповідних функцій юридичних фактів у трудовому праві.

Водночас зауважимо, що функції юридичних фактів не слід абсолютизувати й ізолювати як одну від одної, так і від функцій інших елементів механізму правового регулювання. У розвитку трудових правовідносин трапляються ситуації, коли один і той самий юридичний факт може викликати припинення або зміну одних правовідносин та виникнення інших, а у правовому механізмі одна і та сама дія здатна одночасно виконувати зовсім різні функції (наприклад, юридичного факту й акту реалізації прав и обов'язків).

Додаткові функції юридичних фактів полягають: у виконанні гарантій законності; стимулюванні впливу норм права на суспільні відносини; обмеженні вільного розсуду; запобіганні та подоланні порушень норм права¹².

У трудовому праві виконання гарантій законності як одна з функцій юридичних фактів у переважній більшості пов'язується з наданням законодавчо закріплених гарантій працівникам від незаконних дій роботодавця, зокрема, встановлення вичерпного переліку підстав припинення трудового договору, підстав для відмови у прийнятті на роботу, підстав притягнення працівника до дисциплінарної та матеріальної відповідальності тощо. Отже, чітке закріплення таких юридичних фактів у трудовому законодавстві є важливою гарантією законності в цілому. А.З. Долова звертає увагу на те, що, окрім законності, юридичні факти в трудовому праві гарантують і дотримання загальноновизнаних міжнародних норм, як-то, гарантованість права на життя; гарантованість свободи праці та заборона примусової праці; гарантованість заробітної плати. Ця функція має пріоритетне значення для трудового права, оскільки законодавець у трудовому праві допускає такі юридичні факти, які за своїм змістом спрямовані на реалізацію міжнародних норм¹³.

Право здійснює вплив на суспільні відносини не тільки за допомогою юридичних засобів, але й різними неюридичними шляхами – через мотивацію, виховання, правову культуру. Один з каналів неформального, неюридичного впливу права на суспільні відносини тісно пов'язаний з юридичними фактами. У процесі трудової діяльності особа усвідомлює, що бажані або небажані нею правові наслідки обумовлені певними юридичними фактами. Цим пояснюється те, що, в одних випадках вона прагне до виникнення певних юридичних фактів (підстав для преміювання, заохочення, отримання пільг), а в інших – перешкоджає їх появі або намагається уникнути (підстави для застосування дисциплінарного стягнення).

Юридичні факти, закріплені у гіпотезі норми, можуть виконувати функцію «попереднього регулятора» суспільних відносин. Через неформальні канали вони здійснюють вплив на поведінку людей, проводячи тим самим «підготовчу роботу» для виникнення правовідносин. Отже, так звана «попереджаюча» дія юридичних фактів особливо чітко проявляється, коли правовим наслідком є надання певного блага, зокрема, премії, пенсії, умовно-дострокового звільнення. У таких випадках соціально-корисний ефект обумовлений, у першу чергу, появою певних юридичних фактів.

Важлива додаткова функція юридичних фактів трудового права пов'язана з індивідуальним регулюванням суспільних відносин. Конкретні життєві обставини, що виступають в ролі юридичних фактів, у першу чергу, правоутворюючі, можуть виконувати одночасно й іншу функцію у механізмі правового регулюван-

ня – функцію індивідуального піднормативного регулювання. Мова йде про такі правомірні дії, як індивідуальні акти органів державного управління, акти юрисдикційних органів, акти учасників правовідносин (договори, угоди). С.С. Алексєєв пояснює, що вказані правові дії конкретизують зміст суспільних відносин не самі по собі, а на основі юридичних норм, у межах, формах і напрямках, передбачених ними. Вони, таким чином, є підставою для виникнення наслідків, передбачених у нормах права, в водночас в індивідуальному нормативному порядку частково регламентують зміст цих правовідносин¹⁴.

Оскільки виникнення трудових правовідносин пов'язується з таким юридичним фактом як трудовий договір, для трудового права притаманна така форма індивідуального регулювання, що полягає у виробленні сторонами договору, який відповідає нормам трудового права і водночас відображає їх узгоджену волю.

Юридичні факти у трудовому праві, як і в будь-якій галузі права, повинні відповідати спеціальним юридичним вимогам. В умовах соціально-економічних і політичних змін кожний новий юридичний факт необхідно органічно вписувати до системи правового регулювання трудових відносин. Юридичні факти повинні максимально точно ідентифікувати й адекватно відображати соціальну ситуацію, що підлягає правовому регулюванню, а також забезпечувати її фіксацію. У цьому полягає головна вимога до юридичних фактів, у зв'язку з чим можна виокремити ще одну функцію юридичних фактів у трудовому праві – ідентифікаційну. Завдяки властивості юридичних фактів відображати значущі соціально-юридичні обставини, чітко визначати їхні межі, у процесі правозастосування стає можливим відмежовувати одні факти від інших схожих обставин.

Виходячи з вище наведеного, юридичні факти відіграють активну роль на всіх стадіях правового регулювання трудових відносин. Так, вони формулюються у нормі трудового права і на стадії загальної дії такої норми в якості факту-моделі здійснюють попереджуючий вплив на суб'єктів. У разі настання у реальній дійсності, юридичні факти породжують правовідносини, запускаючи таким чином весь механізм правового регулювання і в подальшому здійснюють на нього вплив. На етапі існування трудових правовідносин юридичні факти призупиняють, відновлюють, змінюють, припиняють правові зв'язки. На стадії реалізації правовідносин з'являються нові юридичні факти у вигляді певних дій учасників трудових правовідносин, спрямованих на реалізацію їхніх прав і обов'язків.

Таким чином, юридичні факти є не просто «передавальною ланкою» між нормою права і правовідносинами, а становлять самостійний елемент механізму правового регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, який визначає його ефективність.

1. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения / Гревцов Ю.И. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1981. – С. 73. 2. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Александров Н.Г. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 188. 3. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. / Алексеев С.С. – Т. 2. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 164. 4. Реутов С.И. Юридические факты в семейном праве: автореф. дис. На соискание науч. степени канд. юрид. наук / Реутов С.И. – М., 1976. – С. 5.; Зинченко С.А. Юридические факты в механизме правового регулирования / Зинченко С.А. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 9. 5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / Рабінович П.М. / [вид. 10-те, доп.]. – Львів: Край, 2008. – 199 с. 6. Венедіктов В.С. Теоретико-правові засади сучасної концепції трудового правовідношення в Україні: монографія / Венедіктов В.С. – Х.: ХНУ імені В.Н. Ка-

разіна, 2011. – С. 113-114. 7. *Иванова З.Д.* Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан / З.Д. Иванова // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 31. 8. *Исаков В.Б.* Юридические факты в советском праве / Исаков В.Б. – М.: Юрид. лит-ра, 1984. – С. 58. 9. *Бодерскова Г.С.* Юридические факты в процессе развития трудового правоотношения: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук / Г.С. Бодерскова. – М., 1983. – С. 7. 10. *Баринов О.В.* Понятие и функции юридических фактов в трудовом праве / О.В. Баринов // Правоведение. – 1986. – № 5. – С. 77-78. 11. *Венгеров А.Б.* Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов / Венгеров А.Б. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 405. 12. *Исаков В.Б.* Цит. праця. – С. 57-58. 13. *Долова А.З.* Юридические факты в трудовом праве: монография / Долова А.З. – М.: Проспект, 2009. – С. 11. 14. *Алексеев С.С.* Цит. работа. – С. 165-166.

УДК 349.2

А. С. СИДОРЕНКО

СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ Й СУТНОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ТРУДОВИМИ ПРАВАМИ

Досліджено застосування поняття «зловживання правом» у трудових правовідносинах. Виокремлено концептуальні підходи до визначення поняття «зловживання правом». Доведено, що зловживання правом виникає тільки тоді, коли суб'єкт володіє відповідними суб'єктивними правами. Виділено основні ознаки зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин. Запропоновано виокремлення нової концепції, в якій зловживання правом є самостійним правовим явищем, до якого входять чотири елементи: сутність, суб'єкти, об'єкти, правові наслідки.

Ключові слова: зловживання правом, суб'єктивне право, межі наданих суб'єктові прав.

Сидоренко А.С. Современные концептуальные подходы к понятию и сущности злоупотребления трудовыми правами

Исследовано применение понятия «злоупотребление правом» в трудовых правоотношениях. Выделены концептуальные подходы к определению понятия «злоупотребление правом». Доказано, что злоупотребление правом возникает только тогда, когда субъект обладает соответствующими субъективными правами. Выделены основные признаки злоупотребления правом субъектами трудовых правоотношений. Предложено выделение новой концепции, в которой злоупотребление правом является самостоятельным правовым явлением, в которое входят четыре элемента: сущность, субъекты, объекты, правовые последствия.

Ключевые слова: злоупотребление правом, субъективное право, пределы предоставленных субъекту прав.

Sidorenko Anna. Modern conceptual approach to the concept and essence of abuse of labor rights

The purpose of this paper is to study the approaches to the study of "abuse of right" in labor relations. Singled out conceptual approaches to the definition of "abuse of right". We prove that the abuse of the right arises only when the subject has a corresponding subjective rights. The basic features of abuse of the subjects of labor relations. An isolation of a new con-

© СИДОРЕНКО Анна Сергіївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри приватного права Полтавського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»